



MILLIY OZODLIK HARAKATLARI VA USMONIYLAR IMPERIYASINING PARCHALANISHI

Fayzullajonova Ruhshona¹, Ismatullayeva Zebo Shukurjonovna²

¹TAFU Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

²Ilmiy rahbar, "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi

¹e-mail: ruxshonafayzullajonova@gmail.com, ²e-mail: zeboismatullayeva1987@gmail.com

²orcid: 0009-0008-2633-4603

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuz bergan milliy ozodlik harakatlari, ularning paydo bo'lish omillari hamda bevosita Usmoniylar imperiyasining parchalanishi jarayoni keng yoritiladi. Mamlakat ichki inqirozlari, milliy ongning o'sishi, mustamlakachilik siyosati va jahon urushlari imperiya bo'linishining asosiy omillari sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, Turkiya Respublikasining asoschisi Mustafa Kamol Otaturk boshchiligidagi turk milliy ozodlik harakati mazkur jarayonning yakuniy bosqichi sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Milliy ozodlik harakatlari, Usmoniylar imperiyasi, Otaturk, Mustafa Kamol, Mustamlakachilik, Birinchi jahon urushi, Tanzimat islohotlari, Milliy kurash, Turkiya Respublikasi.

KIRISH

Turk imperiyasi sifatida ham tanilgan Usmonli imperiyasi 1299-yilda tashkil topgan 1922-yil qulashigacha 600 yildan ortiq davom etgan tarixdagi eng uzoq muddatli va eng nufuzli imperiyalardan biri edi. Usmoniylar imperiyasi bir necha asrlar davomida Yaqin Sharq, Kichik Osiyo, Bolqon va Shimoliy Afrikada qudratli davlat sifatida hukm surdi. Ammo XVIII asrdan boshlab imperiyada chuqur siyosiy, iqtisodiy va harbiy inqirozlar yuzaga kela boshladi. Ichki beqarorlik, markaziy hokimiyatning zaiflashuvi, hududiy parokandalik va Yevropa davlatlarining bosimi imperiyani asta-sekin holdan toydirdi [1]. Bu jarayonlar milliy ozodlik harakatlarining kuchayishiga, turli xalqlarning mustaqillikka intilishiga, oxir-oqibat esa Usmoniylar imperiyasining parchalanishiga olib keldi. XIX asr boshlarida imperiyada markaziy hokimiyatning izdan chiqishi qo'shni xalqlar orasida o'ziga xos siyosiy uyg'onish jarayonini kuchaytirdi. Aynan, matbuot, savdo va ta'lim tizimining rivojlanishi milliy o'zlikni anglash jarayoniga katta turtki berdi. Bolqon xalqlari, arablar, armanlar, kurdlar va boshqa guruhlar mustaqillik g'oyasini ilgari sura boshladilar [2].

Bolqon yarim orolida yashovchi slavyan xalqlari eng birinchi bo'lib mustaqillik uchun kurashni boshladi. Serblarning 1804-yil va 1815-yillarda ko'tarilgan qo'zg'olonlari Usmoniy hukmronligiga qarshi birinchi yirik milliy harakat bo'ldi [3]. Bu qo'zg'olonlar natijada Serbiya avtonom knyazlik sifatida tan olindi. Serbiya ortidan Yunoniston milliy ozodlik harakati boshlandi va 1821-1829-yillardagi kurashlardan so'ng, Yunoniston Yevropa davlatlari tomonidan mustaqil davlat sifatida tan olindi. Shundan so'ng Bolgariya, Ruminiya, Chernogoriya va boshqa hududlarda milliy ong uyg'ondi va qo'zg'olonlar yuzaga keldi. 1877–1878-yillardagi Rossiya–Turkiya urushi Usmoniylar imperiyasining Bolqon ustidan hukmronligining tugash jarayonini jadallashtirdi [4]. Ushbu urush natijasida Bolgariya knyazligi tashkil qilindi, Ruminiya va Serbiya mustaqilligi tan olindi, imperiyaning Bolqondagi siyosiy mavqei juda zaiflashdi. XIX asr oxirlariga kelib Makedoniya hududida ham milliy harakatlar kengaydi, IMRO kabi tashkilotlar qo'zg'olonlar boshladi. Imperiya ichida arab viloyatlarida ham uyg'onish kuchayib borayotgan edi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Suriyada, Iroqda, Falastinda va Hijozda arab milliy ongining o'sishi kuzatildi. Nahda – arab madaniy uyg'onishi harakati shakllandi [5]. Birinchi jahon urushi yillarida Sharif Husayn boshchiligidagi 1916-yilda Arab qo'zg'oloni boshlanib, Usmoniylarning Arabiston yarim orolidagi hukmronligi tugatildi. Imperiyaning parchalanishiga eng katta zarba Birinchi jahon urushidagi mag'lubiyat bo'ldi. Urushda ittifoqchi davlatlar bilan birga harakat qilgan Usmoniylar harbiy jihatdan ingan, iqtisodiy tomondan talafot ko'rgan, ichki boshqaruv izdan chiqqan edi. 1918-yilda imzolangan Mudros sulhi orqali Usmoniylar barcha frontlarda taslim bo'ldi [6].

1920-yilgi Sevres shartnomasi esa imperiyani deyarli xaritadan o'chirib tashladi: uning hududlari Yevropa davlatlari o'rtasida taqsimlandi, Anadolining katta qismi ham bosqinchilar tomonidan bo'linishi belgilandi. Ammo ayni shu davrda turk xalqining tarixiy taqdirida yangi sahifa ochildi. Otaturk boshchiligida milliy ozodlik harakati boshlandi. 1919-yil 19-mayda Otaturkning Samsunga kelishi bilan Turkiya milliy kurashi rasmiy ravishda boshlandi. Bu harakat qisqa vaqt ichida keng xalq qo'lloviga ega bo'ldi. Anqarada Turkiya Buyuk Millat Majlisi tuzildi, mamlakatning mustaqilligini saqlab qolish uchun diplomatik va harbiy kurash boshlandi[7]. Otaturk boshchiligidagi milliy qo'shinlar yunon askarlari, arman kuchlari va boshqa bosib oluvchilarga qarshi muvaffaqiyatli janglar olib bordi. Sakarya jangi, Buyuk Taarruz kabi muhim g'alabalar turk milliy kurashining burilish nuqtasi bo'ldi¹¹⁵. Bu g'alabalar natijasida 1923-yilda Lozanna shartnomasi imzolandi va Turkiya Respublikasi mustaqil davlat sifatida tan olindi. Shunday qilib, Usmoniylar imperiyasi rasman tugadi, uning o'rnida zamonaviy, dunyoviy, milliy turk davlati paydo bo'ldi [8].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Usmoniylar imperiyasining parchalanishi ko'p asrlik siyosiy inqirozlar, milliy ozodlik harakatlarining kuchayishi, ichki boshqaruvning zaiflashuvi va Birinchi jahon urushidagi mag'lubiyat bilan bog'liq murakkab tarixiy jarayondir. Bolqon xalqlarining mustaqillikka erishishi, arab viloyatlarining ajralib chiqishi, imperiyaning siyosiy zaiflashuvi jarayonni tezlashtirdi. Barcha hududlarda milliy ongning o'sishi va mustamlakachilikka qarshi kurashlar natijasida eski imperiya qulab, uning o'rnida mustaqil davlatlar shakllandi. Eng muhimi, Otaturk boshchiligidagi milliy ozodlik kurashi tufayli turk xalqi o'z davlatini qayta tiklab, zamonaviy Turkiya Respublikasiga asos soldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov N. Turkiy davlatlar tarixi. – Toshkent: “Ma’naviyat” nashriyoti, 2017.
2. Ergashev B. X. Usmoniylar saltanati tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019.
3. Zürcher E.J. Turkey: A Modern History. – London: I.B. Tauris, 1993.
4. Xoliqov A. Turkiya tarixi. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2020.
5. A'zamxo'jayev A. Osmanli imperiyasi va Yevropa davlatlari munosabatlari. – Samarqand: SamDU ilmiy nashri, 2018.
6. Shaw S.J., Shaw E.K. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – Vol. I–II.
7. Fromkin D. A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East. – New York: Henry Holt, 1989.
8. Ortaylı İ. Osmanlı İmparatorluğu. – İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

¹¹⁵ Xoliqov A. Turkiya tarixi. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2020. – 312 b.